

CHERCHI, Paolo: *Ammiraglio Tirante. Studi sul Tirant lo Blanc*, Mòdena: STEM Mucchi Editore, 2008.

RAFAEL BELTRAN

Universitat de València

rafael.beltran@uv.es

Paolo Cherchi, un dels representants més conspicus de la filologia romànica actual, va publicar en 2013 una magnífica traducció de *Tirant lo Blanc* a l'italià, que va acollir la prestigiosa sèrie «I Millenni» de l'editorial Einaudi. Es tracta de la primera i única traducció italiana moderna, sortida a la llum cinc segles després de la traducció de Lelio Manfredi. La curada traducció li va servir d'estímul a Cherchi per aplicar els seus coneixements enciclopèdics a la novel·la de Martorell. El bagul de sorpreses inacabables que és *Tirant* segueix obrint molts dels seus secrets gràcies a mirades i especulacions sàvies com la del professor italià i nord-americà.

El llibre s'estructura en quatre capítols llargs, més sis breus. Els tres primers van ser publicats a la revista *Tirant*, el quart a *eHumanista* i el cinquè era inèdit. Les «Brevi chiose tirantine» havien aparegut a *Cultura Neolatina*, *Studj Romanzi*, *Tirant* (dos) i *L'Alighieri*; la darrera «chiosa» o glossa, inèdita.

Al cap. I, «Ammiraglio Tirante. L'ideale di un Mediterraneo unito», Cherchi ofereix una lectura de la novel·la de Martorell des de la disciplina general, diríem que braudeliana, dels estudis mediterranis. Enfrontat al mar, que separa i uneix pobles i cultures, Tirant mostra com a almirall igual valor que els pilots, mariners i homes d'armes que Martorell va conèixer. Com a naufrag a Àfrica coneix els seus enemics potencials dins el seu món, i això l'ajuda a canviar el seu paper de conqueridor pel paper de «civilitzador» i, per tant, a fer-lo més capaç de governar l'imperi, malgrat que defensa un programa ideològic absolutament utòpic, herència lul·liana: unir el Mediterrani sota un mateix únic imperi cristià.

El cap. II, «Gli stratagemmi del *Tirant lo Blanc*», comença amb l'acusació d'un rei musulmà a Tirant de «perfidia», perquè guanya batalles per engany. És cert que Tirant sovint recorre a estratagemes militars, però l'estratagema no és perfídia, sinó astúcia bèl·lica, legitimada per una antiga tradició militar, i pel dret canònic i el dret civil. L'assaig estudia les diverses estratagemes presents a la novel·la (fins a cinquanta-sis n'enumera Cherchi), concentrades principalment a les parts de Constantinoble i africanes, i les emmarca dins aquella tradició literària i jurídica. L'ús d'estratègia militar, en la tradició dels tractats de Vegeci i d'altres, contribueix a la idea del nou heroi «intelligent», que combina la força del lleó amb l'astúcia de la guineu, per utilitzar una metàfora de Maquiavel, i alhora s'adapta al caràcter «teatral» de la novel·la, perquè l'estratagema és en gran mesura una «ficció» que sembla ser veritable, però que enganya a qui l'observa.

El cap. III, «L'orazione parenetica i profetica d'Abdallà Salomone: *Tirant lo Blanc*, CXLIII», explica com el discurs que l'ambaixador musulmà pronuncia sig-

nifica una anomalia notable dins el cos del *Tirant*, perquè és un dels més llargs de la novel·la i, a més, perquè és l'única vegada que es lliura a un infidel un espai oratori tan gran. Desconcerta el lector que hi troba una barreja de gratuïtat tant profètica com parenètica. La parla parenètica (exhortativa i d'amonestació) induïx a seguir una conducta correcta i irreprotxable des d'un punt de vista moral, ètic o simplement religiós. Però sobretot l'anomalia més singular es revela en comprovar que aquest discurs és nogensmenys... la declaració d'una epístola de Petrarca! Cherchi parteix de les anàlisis prèvies de Martí de Riquer i Germà Colón, i estudia com les paraules del savi orador creen expectatives i posen en acció els ideals de Tirant. No hi ha dubte: Tirant respondrà a aquestes expectatives, que s'hi fan d'una manera discreta, sense solemnitat, però amb un estil sentencios i lapidari. Per tant, un discurs nascut com un tema triat, «a scelta», el tema de la Fortuna, està perfectament integrat en la trama de l'obra.

El cap. iv, «Onomastica e traduzione: il caso di *Tirant lo Blanc*», inclou una profunda autoreflexió, plena d'exemples pertinents, sobre la tasca del propi traductor de la novel·la. Recordem similars necessàries reflexions de Rosenthal, De Nijs, Barberà, Sasor, i d'altres traductors anteriors a les seues llengües respectives. Els exemples triats i els comentaris *ad hoc* demostren la saviesa, la cura filològica i la minuciositat amb la qual s'ha tractat cada pàgina, cada línia i paraula del text traduït. Aquesta tasca va ser reconeguda, quan es va publicar la traducció de Cherchi, en ressenyes (com ara la DE BENEDETTO 2015). El mateix Cherchi reconeixia:

Il linguaggio del *Tirant* ha un tono di voce sempre impostato, una tendenza all'enfasi letteraria perché è sempre presente, anche quando non sembrerebbe necessaria, la nozione di lingua letteraria come formalizzazione che si distingue dal semplice parlato [...]. Per ottenere questo tono e per conservare questa patina abbiamo mitigato le tentazioni di essere il più vicino possibile al linguaggio letterario odierno. (MARTORELL 2013: LXXXVI)

El cap. v, «Festa e gioco nel *Tirante*», és una contribució inèdita, que parla de la fascinació de Martorell per la festa, els jocs i els artificis escènics, en la línia dels treballs d'un altre crític català-italià acostumat als clàssics, Giuseppe Grilli. Però Cherchi s'interroga i parla també, amb notables aportacions, de les raons per les quals aquests jocs s'aturen al final de la novel·la, quan Tirant viu en el present de la glòria i ja no en la malenconia del passat enlluernador.

La secció segona, «Brevi chiose tirantine», inclou diverses notes, centelleigs d'observacions erudites i agudes sobre diversos aspectes del llibre, que recorden les essencials postilles riquerianes a la seua *Aproximació al Tirant lo Blanc*. La nota 1 és sobre «Acursar les faldes», i compara textos que van des del *Cantar de mio Cid* fins a l'*Orlando furioso*. La 2 versa sobre «La leggenda del collare della cerva», la divisa a la qual Cherchi troba noves fonts en llegendes bèl·liques i d'Alexandre el Gran. La glossa 3, «“Se confessaren los hunns ab los altres” (*Tirant*,

cap. 296)», reconstrueix la tradició de la confessió feta a amics o coneguts laics, una tradició que té les primeres evidències en Beda el Venerable, però que va caure en desús en el període del concili de Trento. La reconstrucció explica el comportament estrany dels mariners en perill de morir al cap. 296 i demostra que la font no seria només de caràcter folklòric, sinó també de caràcter i bases teològiques. La nota 4 parla de les traces de la *Vita nuova* de Dante en Martorell, sí, però només, pel que sembla, a través de March. La glossa 5, «Un Catone arabo: *Tirant*, caps. CCCXLIV-CCCXLV», parla de la lamentació que va fer el rei de Tunis abans de morir com a discurs amb tints estoics, centrat en la idea de glòria i fama, que defensa que l'única manera de conquerir la llibertat i la sort quan són adverses és fer-ho amb la pròpia mort. Arrencar les benes i obrir les ferides per «expulsar» l'ànima del cos recorda la forma en què va morir Cató, d'una manera exemplar, que Sèneca descriu en una de les seues *Epistolae Lucilium*, perfectament accessible a Martorell en català. Tot i que la font més probable de Martorell seria per a Cherchi la versió de la mort de Cató al *De providentia*, on es combina l'acte de suïcidi i l'eliminació dels embenatges amb el discurs sobre la mort com a gest alliberador suprem i d'independència absoluta.

L'últim excurs, el 6 (inèdit), «Una traccia di *Tirante* nell'Italia del '500», és igualment important, perquè aporta una citació del personatge Tirant, al costat d'altres «fabulosas historias, ut sunt illa Morganae, Margolanae [Magalones], Melusiane, Amadisi, Florandi, Tiranti, Canamori, Arcturi, Dietheri, Lancelloti, Tristanni...», que s'inclou en llatí dins l'obra *De incertitudine et vanitate scientiarum* (Colònia, 1531) d'Enric Corneli Agrippa de Nettesheim, el famós filòsof, ocultista, alquimista i metge alemany. Aquesta citació haurà d'afegir-se a les altres constatacions de lectura de *Tirant* en Itàlia que ha anat detectant Gesiot els últims anys (GESIOT 2018). La idea d'Agrippa, apunta Cherchi, la traduirà a l'italià una mica reduïda Tomaso Garzoni, dins la seua gran obra enciclopèdica, la *Piazza universale* (Venècia, 1589). Però més curiós ha sigut per a mi comprovar —tot i que això ja no ho planteja Cherchi— que aquesta cita d'Agrippa va ser presa abans pel teòleg franciscà Miguel de Medina, un dels pocs erudits que esmenten el nom de Tirant a la península durant el segle XVI (BELTRAN 2019: 108-111). Jo pensava que Medina, considerat al seu temps tan savi com Sèneca, havia modificat la famosa citació de Lluís Vives al seu *De institutione feminae christiana* (1523), on ja apareixia Tirant (com ara veiem en Agrippa), al costat de Canamor o Magalona, difícils de trobar en altres atacs a llibres de cavalleries (BELTRAN 2019: 88-92). Però no. L'erudició monumental de Cherchi ens ensenya la font heterodoxa de Medina, qui va patir entre 1572 y 1578 un procés inquisitorial qualificat com el més clamorós de Toledo en tot el segle, que el va conduir ignominiosament a presó. Medina partia sens dubte d'Agrippa quan exemplificava les ficcions més cridaneres del seu temps, i tots dos probablement tenien com a font original —proposaria— l'atac primerenc de Lluís Vives.

El llibre de Cherchi, entre aquestes i altres sorprenents troballes, i moltes més proves d'intel·ligència i saviesa, proporciona nombroses coordenades històriques,

literàries, estilístiques i bibliogràfiques per entendre el context de gestació, innovació i continuïtat de *Tirant*. És un llibre absolutament imprescindible per als estudiosos de la novel·la.

BIBLIOGRAFIA

- BELTRAN (2019): Rafael Beltran, «“Humos oscuros y espesas nieblas” en los primeros ataques a los libros de caballerías: *Tirante el Blanco* (1511) frente a las críticas de Juan de Molina, Luis Vives y Jerónimo Sempere», *Historias fingidas*, 7, ps. 61-127.
- DE BENEDETTO (2015): Nancy De Benedetto, «Re-visione dell’aspetto di Carmesina nell’ultima traduzione italiana del *Tirant lo Blanc*», *eHumanista/IVITRA*, 8, ps. 240-250.
- GESIOT (2018): Jacopo Gesiot, *Romanzi tiranni. La prosa iberica di cavalleria nel primo Cinquecento padano*, Roma: Aracne.
- MARTORELL (2013): Joanot Martorell, *Tirante il Bianco*, Paolo Cherchi (trad.), Torí: Einaudi.

GESIOT, JACOPO: *Romanzi tiranni. La prosa iberica di cavalleria nel primo Cinquecento padano*, prefaci de Gaetano Lalomia, Roma: Aracne, 2018; «Orizzonti Medievali: Collana di Filologia e Linguistica Romanza» 14.

FRANCESC J. GÓMEZ

Universitat Autònoma de Barcelona

FrancescJosep.Gomez@uab.cat

Entre els poetes vinculats a la cort mantwana de Francesco II Gonzaga, Isabella d’Este i el jove marquès Federico II Gonzaga, Cassio Brucurelli da Narni (*La morte del Danese*, 1521) remarca la figura de Lelio Manfredi, cèlebre per les seves traduccions de dues obres de matèria cavalleresca: la *Cárcel de amor* de Diego de San Pedro i el *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell. Totes dues gaudiren d’una extraordinària difusió impresa —més àmplia la del *Carcer d’amore* (Venècia, Giorgio Rusconi, 1514, amb nombroses reedicions fins al 1546), més permanent la del *Tirante il Bianco* (Venècia, Pietro Nicolini da Sabbio, 1538; Domenico Farri, 1566; Lucio Spineda, 1611). Amb l’estudi monogràfic d’aquestes dues traduccions, Jacopo Gesiot aspira a aclarir la funció cultural dels llibres de cavalleries a les corts de la Itàlia padana, dins el marc d’un estudi més ampli sobre l’aportació de les cultures ibèriques al Renaixement italià.

La circulació d’aquests llibres a la Itàlia padana —a l’entorn d’Isabella d’Este, d’Antonia del Balzo i d’Eleonora da Correggio— és gairebé immediata, anterior al tombant de segle. Gesiot revela les raons d’aquesta precocitat en un primer